

Klaudia Stala*

Na straży tożsamości i dziedzictwa narodowego. Archeolodzy w służbie II Rzeczypospolitej

Guardians of the national identity and heritage. Archaeologists in the service of II Republic

Słowa kluczowe: archeologia, dwudziestolecie międzywojenne, osada w Biskupinie, Prasłowianie, teoria autochtoniczna

Key words: archaeology, twenty-year inter-war period, settlement in Biskupin, early Slavs, autochthonous theory

Odbudowa Państwa Polskiego po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku, mimo towarzyszącej jej ogólnej narodowej euforii nie była wyzwaniem łatwym. Pozbawieni przez 123 lata wolności Polacy mogli wprawdzie bez obaw o własne bezpieczeństwo swobodnie używać ojczystego języka, kultywować rodzime zwyczaje, rozwijać narodową kulturę, sztukę i naukę, jednak wciąż niestabilna sytuacja polityczna, związana z mocno konfliktową kwestią ustanowienia granic II Rzeczypospolitej, jak też ogromny zastój gospodarczy większości obszarów kraju oraz silne zróżnicowanie poszczególnych pozaborowych terytoriów niosło ze sobą dużą liczbę długoterminowych problemów, na których rozwiązanie potrzeba było wielu lat, a nawet dziesięcioleci. Tego czasu Polska nie otrzymała, gdyż po dwudziestu latach wolności wybuch II wojny światowej zniweczył marzenia o stabilizacji i spokojnej egzystencji Polaków w ich odbudowywanym państwie. Pomimo to ten krótki okres dwudziestolecia międzywojennego był niezwykle intensywny we wszystkich aspektach życia, w tym także w rozwoju nauki. Obok sztuki i kultury, dziedziny historyczne miały kardynalne znaczenie dla podtrzymania tożsamości narodowej oraz dowodzenia wiekowej przynależności do objętych granicami II Rzeczypospolitej ziem. Stąd też gwałtowny rozwój badań w archeologii, antropologii, etnografii i etnologii w ówczesnym czasie, których wyniki rozpatrywano

Rebuilding the Polish State after it regained independence in the year 1918, despite the general national euphoria that accompanied it, was quite a challenge. Deprived of their freedom for 123 years, Poles could freely use their native language, cultivate native customs, develop national culture, art and science without fearing for their safety, yet the still unstable political situation related to the controversial issue of establishing the borders of the II Republic, as well as the overwhelming economic stagnation in the predominant part of the country and enormous differences between territories previously ruled by particular occupants, resulted in a multitude of long-term problems which needed years or even decades to be resolved. Poland was not granted that time, since after twenty years of freedom the outbreak of World War II annihilated any dreams Poles might have had about stability and peaceful existence in their newly rebuilt country. Nevertheless, that short twenty-year inter-war period was very intensive in all aspects of life, including the development of science. Besides art and culture, disciplines of history were of cardinal importance for upholding national identity and proving the centuries-long affiliation with the lands encompassed within the borders of the II Republic. Hence the rapid developments in the fields of archaeology, anthropology, ethnography and ethnology, the results of which were often analysed

* Dr hab., prof. PK, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej

 orcid.org/0000-0001-7222-8504

* Dr hab., prof. PK, Instytut Historii Architektury i Monument Conservation, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology

Cytowanie / Citation: Stala K. Guardians of the national identity and heritage. Archaeologists in the service of II Republic. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2018;56:98-106

Otrzymano / Received: 11.10.2018 • **Zaakceptowano / Accepted:** 21.10.2018

doi:10.17425/WK56GUARDIANS

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

niejednokrotnie w kontekście poprawności politycznej i oczekiwań narodowych.

Archeologia jako dyscyplina naukowa rozwinęła się na ziemiach polskich jeszcze w czasie zaborów, a założycielem pierwszej Katedry Archeologii w Uniwersytecie Jagiellońskim był Józef Łepkowski (1866 r.). W ten sposób Kraków stał się pierwszym polskim ośrodkiem naukowym, gdzie specjalizowano się w badaniach nad prehistorią i dziejami najdawniejszymi ziem polskich. Także dużym wsparciem dla młodej dyscypliny naukowej było z pewnością stworzenie w Krakowie pierwszego polskiego muzeum archeologicznego.

Tuż po odzyskaniu niepodległości rozwój archeologii stał się, jak już wyżej wspomniano, istotny także ze względów politycznych. Nie było to łatwe przedsięwzięcie z uwagi na kryzys gospodarczy i wszechobecny brak środków finansowych. Także brak kadry naukowej spowodował, iż działalność archeologów w pierwszej powojennej dekadzie skupiała się przede wszystkim na wykształceniu młodych adeptów archeologii, którzy swoje badania mieli poprowadzić dopiero w kolejnych dziesięcioleciach¹. Potrzeba utworzenia ośrodka centralnego wydawała się wówczas niezbędna w celu usprawnienia funkcjonowania przepływu informacji pomiędzy uniwersytetami i instytucjami badawczymi, ujednoczenia zasad oraz organizacyjnej koordynacji pomiędzy wiodącymi ośrodkami naukowymi z terenów dawnych zaborów. Rozpatrywano wówczas trzy ośrodki wiodące: warszawski, krakowski i poznański. Każdy prężnie działający, z kadrą profesorską o światowej renomie². W ośrodku warszawskim działał wówczas **Erazm Majewski**, postać z panteonu wybitnych osobowości polskiej archeologii okresu międzywojennego. Wszechstronnie uzdolniony, z wykształcenia, zamiłowania i przekonania archeolog, ale także etnograf, socjolog, biolog i filozof, uznany jest za pioniera w dziedzinie ochrony zabytków archeologicznych. Twórca czasopisma „Światowit” poświęconego archeologii prehistorycznej i słowiańskiej, autor licznych publikacji naukowych. W 1920 roku został pierwszym kierownikiem nowo powołanego Zakładu Archeologii Przedhistorycznej i Wczesnodziejowej UW. Piastował też stanowisko prezesa Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych. Jego następcą **Włodzimierz Antoniewicz**, który *de facto* w czasie choroby Majewskiego współtworzył Zakład Archeologii, a po jego śmierci przejął nad nim kierownictwo, był też organizatorem Państwowego Grona Konserwatorów. To on, już w powojennej PRL-owskiej rzeczywistości, był odkrywcą relikwów pałatiów wczesnopiastowskich na Regii w Wiślicy, wykładowcą nie tylko w Uniwersytecie Warszawskim, ale też w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w latach 1925–34. Uznany za światowy autorytet w dziedzinie archeologii. W publikacji „Archeologia Polski” wydanej w 1928 roku jako pierwszy wydzielił okres przedpiastowski (600–900) i wczesnopiastowski (900–1100), tę górną granicę chronologiczną traktując jako koniec zainteresowania archeologii, i „pozostawiając historykom okresy późniejsze”³. Ciekawostką jest fakt, iż Antoniewicz pracę doktorską obronił w Krakowie,

in the context of political correctness and national expectations.

In Poland archaeology as a scientific discipline developed already during the partitions, and the founder of the first Chair of Archaeology at the Jagiellonian University was Józef Łepkowski (1866). In this way Krakow became the first Polish scientific centre specialising in the research on prehistory and the ancient history of Polish territories. Establishing the first Polish archaeological museum in Krakow must have provided immense support for the young scientific discipline.

As has been mentioned before, just after regaining independence the development of archaeology also became significant for political reasons. It was not an easy undertaking because of the economic crisis and the ubiquitous shortage of financial means. Also insufficient academic staff was the reason why the work of archaeologists in the first decade after the war focused primarily on educating young students of archaeology who were to conduct their own research in decades to come¹. The need for establishing a central headquarters seemed justified in order to facilitate the information exchange between universities and research institutions, to standardise principles and coordinate between the leading scientific centres in the previously partitioned territories. Three leading centres were discussed at the time: in Warszawa, Krakow and Poznań, each of them rapidly developing with world-famous professors².

Erazm Majewski, a figure from the pantheon of eminent Polish archaeologists of the inter-war period, was working in Warszawa at the time. A man of multiple talents, an archaeologist by profession, passion and conviction, but also an ethnographer, a sociologist, a biologist and a philosopher, regarded as the pioneer in the field of protection of archaeological monuments. He was the creator of the “Światowit” periodical devoted to prehistoric and Slavic archaeology, and an author of numerous scientific publications. In the year 1920, he became the first director of the newly established Unit of Prehistoric and Early-historic Archaeology at the UW. He was also the chairman of the National Group of Conservators of Prehistoric Monuments. His successor, **Włodzimierz Antoniewicz**, who *de facto* during Majewski’s illness co-created the Unit of Archaeology, and after the latter’s death became the new director, also organised the National Group of Conservators. In the post-war PRL reality, he discovered the relics of early-Piast palatia in Regio in Wiślica, and was a lecturer not only at the University of Warszawa, but also the Stefan Batory University in Vilnius in the years 1925–34, and was regarded as a world-class authority on archaeology. In his “Archaeology of Poland” published in 1928, he was the first to distinguish the pre-Piast (600–900) and early-Piast (900–1100) periods, treating the upper chronological limit as the end archaeological interest and “leaving the later periods to historians”³. It seems interesting that Antoniewicz defended his doctoral thesis in Krakow, and his habili-

a habilitacyjną w Poznaniu, będąc tym samym osobą doskonale znającą wszystkie trzy ośrodki akademickie predestynujące do miana ośrodka centralnego. Z tego też między innymi powodu ośrodek warszawski z Antoniewiczem na czele nadawał się świetnie do pełnienia tej odpowiedzialnej funkcji. Kolejną wybitną postacią środowiska warszawskich archeologów był **Roman Jakimowicz**, od 1928 dyrektor nowo utworzonego Muzeum Archeologicznego w stolicy⁴. Na korzyść Krakowa przemawiała natomiast funkcjonująca tam Komisja Archeologiczna Akademii Umiejętności. Wybitnymi postaciami nauki w Uniwersytecie Jagiellońskim byli **Włodzimierz Demetrykiewicz** i **Piotr Bieńkowski**. Demetrykiewicz zajmował się archeologią i antropologią, skupiając swoje zainteresowania na archeologii pradziejowej Małopolski, ale także konserwacji zabytków, muzealnictwie oraz historii krakowskiej architektury. W odrodzonej Polsce został uhonorowany Krzyżem Komandorskim Orderu Polonia Restituta (1928) oraz Złotym Krzyżem Zasługi (1936). Oprócz członkostwa w licznych stowarzyszeniach naukowych na terenie kraju, należał do międzynarodowych stowarzyszeń archeologicznych i konserwatorskich w Europie, m.in. w Wiedniu, Królewcu i Pradze. Bieńkowski z kolei rozwijał w Krakowie archeologię antyczną skupiając się w badaniach naukowych nad rzeźbą starożytnej Grecji i Rzymu. Był wybitnym specjalistą w tej dziedzinie, cenionym na świecie, członkiem licznych stowarzyszeń międzynarodowych. Był kierownikiem założonej przez siebie prężnie rozwijającej się Katedry Archeologii Klasycznej. Jako badacz terenowy uczestniczył m.in. w pracach wykopaliskowych w Dolnej Nubii, prowadził podróże badawcze po krajach Europy, Afryki i Azji. Pisząc o środowisku krakowskim nie można pominąć **Adolfa Szyszko-Bohusza**, który wprawdzie nie był archeologiem z wykształcenia, ale jako architekt i konserwator zabytków prowadził w okresie międzywojennym prace rewaloryzacyjne w obrębie Wzgórza Wawelskiego oraz badania architektoniczno-archeologiczne. Jako jedyny z wielu badaczy Wawelu miał wyjątkową możliwość przeprowadzenia szerokopłaszczyznowych wykopalisk w tym wyjątkowym dla historii Polski i dla Polaków miejscu. W ogniu krytyki ówczesnego środowiska konserwatorskiego konsekwentnie prowadził badania, interpretując wyniki, publikując i rekonstruując. Do dziś jest to postać kontrowersyjna, budząca sporo emocji, jednak wyniki jego prac są nadal podstawą wiedzy o przeobrażeniach architektonicznych w okresie średniowiecza na terenie Wzgórza Wawelskiego. To jemu zawdzięczamy odkrycie czołowych obiektów, takich jak „sala o 24 słupach”, bazylika św. Gereona, relikty pod katedrą wawelską, prace w rotundzie NMP z propozycją jej ponadczasowej rekonstrukcji, w krypcie św. Leonarda i wielu innych miejscach. Oddać mu należy, że jako badacz był niezwykle sumienny i dociekliwy, a jako architekt i konserwator posiadał doskonale zaplecze i warsztat do tego, by badaną przez siebie architekturę rozumieć i interpretować. Jego koncepcje i rekonstrukcje, także te spoza Krakowa, wielokrotnie krytykowane w przeszłości, obecnie w świetle

tation dissertation in Poznań, thus being a person very well acquainted with all three academic centres aspiring to the title of the main centre. For that reason, among others, the centre in Warszawa led by Antoniewicz was perfectly suited to fulfil that responsible function. Another eminent personage among archaeologists in Warszawa was **Roman Jakimowicz**, since 1928 the director of the newly established Archaeological Museum in the capital.⁴

In favour of Krakow was the Archaeological Commission functioning at the Polish Academy of Learning. Eminent professors of science at the Jagiellonian University were: **Włodzimierz Demetrykiewicz** and **Piotr Bieńkowski**. Demetrykiewicz worked in archaeology and anthropology, focusing his interests on the archaeology of prehistoric Lesser Poland but also monument conservation, museology and the history of Krakow architecture. In independent Poland he was awarded the Commander's Cross of the Order of Polonia Restituta (1928) and the Gold Cross of Merit (1936). Besides his membership in numerous scientific associations in the country, he was also a member of international archaeological and conservation societies in Europe, e.g. in Vienna, Königsberg and Prague. In Krakow Bieńkowski developed archaeology of antiquity, concentrating on the scientific research on sculptures of ancient Greece and Rome. He was a renowned expert in this area, a member of numerous international associations. He became the director of the buoyant Chair of Classical Archaeology he had established. He actively participated in field research, and took part in e.g. excavation work in Lower Nubia, made scientific journeys to European, African and Asian countries. Describing the Krakow milieu one cannot ignore **Adolf Szyszko-Bohusz**, who was not an archaeologist by profession yet as an architect and monument conservator conducted the revalorisation work on the Wawel Hill and architectonic-archaeological research during the inter-war period. He was the only one among many scientists researching the Wawel Hill who had the unique opportunity to carry out large-scale excavation work on this site so significant for the history of Poland and the Poles. Criticised by the contemporary conservation milieu, he consistently carried out research interpreting its results, publishing and reconstructing. Until today he has remained a controversial figure arousing emotions, though results of his work are still the basis of knowledge concerning architectonic transformations on the Wawel Hill during the medieval period. He was the one to discover such significant objects as the “hall with 24 columns”, the basilica of St. Gereon, relics under the Wawel Cathedral, to work in the rotunda of Our Lady with the suggestion for its timeless reconstruction, in the crypt of St. Leonard and many other places. It should be admitted that as a scientist Szyszko-Bohusz was extremely assiduous and inquisitive, and as an architect and conservator he had excellent qualifications and proficiency to understand and interpret the architecture he was doing the research of. His con-

badan weryfikacyjnych są niejednokrotnie przywoływane ponownie. Był też twórcą współczesnych realizacji architektonicznych, nie zamykając się jedynie w sferze badań architektury historycznej, przedstawicielem historyzmu i modernizmu, w swoich projektach łączył przeszłość z terażniejszością. Ceniony jako architekt przez Józefa Piłsudskiego. Także aktywny dydaktyk, profesor akademicki oraz twórca i dziekan pierwszego Wydziału Architektury w Krakowie utworzonego w ramach Akademii Górniczo-Hutniczej. Z pewnością Szyszko-Bohusz wpisuje się w nurt wielkich osobowości międzywojennego Krakowa i odradzającej się Ojczyzny.

Jeszcze inaczej sprawy miały się w Poznaniu. Wielkopolska pod zaborem pruskim zmagala się z intensywną germanizacją i próbami całkowitego wynarodowienia, co mogło być przyczyną, że tuż po odzyskaniu niepodległości i po Powstaniu Wielkopolskim ośrodek poznański czuł potrzebę przewodzenia w niepodległej Polsce. Tym bardziej nie dziwi podejście **Józefa Kostrzewskiego**⁵, przez wielu uważanego za najwybitniejszego badacza okresu międzywojennego, który przez całe swoje naukowe życie dowodził obecności plemion prasłowiańskich na ziemiach polskich, a zagadnienia etniczne stawiał na równi z zagadnieniem klasyfikacji źródeł w archeologii⁶. Stworzona przez niego teoria autochtoniczna była w pewnym sensie reakcją na opracowaną w latach 20. XX wieku etniczną teorię kultur archeologicznych Gustawa Kossiny, szeroko popularyzowaną, w której niemiecki badacz dowodził, że ziemie między Odrą a Wisłą były zamieszkiwane w okresie od II w. p.n.e. do IV w. n.e. przez plemiona germańskie. W ten sposób powstał znany powszechnie spór pomiędzy tymi badaczami, a na marginesie należy wspomnieć, że Kostrzewski był uczniem Kossiny. Nie dziwi fakt, że badania Kostrzewskiego skoncentrowane były na naukowym dowodzeniu, iż tereny pomiędzy Odrą a Wisłą były od czasów prehistorycznych zamieszkiwane przez plemiona słowiańskie. Jak pisze Andrzej Buko, „w ten sposób powstały w latach trzydziestych olbrzymie możliwości wprowadzenia Słowian na arenę dziejową”⁷. Należy pamiętać, że Kostrzewski jeszcze w czasach zaborów był aktywny politycznie i działał w młodzieżowych stowarzyszeniach, w tym Filomatów, za co został przez władze carskie aresztowany. Teoria Kossiny oprócz naukowego posiadała też aspekt polityczny i wpisywała się dobrze w nurt propagandy niemieckiej retoryki. Kontrofensywa Kostrzewskiego miała jak najbardziej naukowy charakter, jednak sama reakcja mogła mieć podłoże emocjonalne i wiązała się z głębokim patriotyzmem badacza. Jego teoria szybko znalazła poparcie w kraju, zarówno wśród sfer rządzących, jak i ogółu

Ryc. 1. Erazm Majewski, źródło: zbiory PMA
Fig. 1. Erazm Majewski, source: PMA collection

cepts and reconstructions, also those outside Krakow criticised in the past, are now frequently recalled in the light of verifying research. He was also an author of contemporary architectonic realisations, not restricting himself solely to the research of historic architecture; as a representative of historicism and modernism in his projects he combined the past with the present. Józef Piłsudski appreciated his architectural talent. He was also an active educator, a university professor and

the founder as well as the dean of the first Faculty of Architecture in Krakow established within the Academy of Mining and Engineering (today: University of Science and Technology). Szyszko-Bohusz was certainly one of the great personages of inter-war Krakow and the newly independent Homeland.

The situation was still different in Poznań. Under the Prussian occupation Greater Poland struggled against intensive Germanisation and attempts at complete denationalisation, which might have been the reason why, immediately after regaining independence and after the Greater Poland Uprising, Poznań felt the need to lead in independent Poland. Therefore,

the attitude adopted by **Józef Kostrzewski**⁵, widely regarded as the most eminent scientists of the inter-war period, should not be surprising. Throughout his scientific career he tried to prove the presence of early Slavic tribes in Polish territories, and placed ethnic issues on a par with the issue of classifying sources in archaeology⁶. The indigenous theory he created was in a sense a reaction to the broadly popularised ethnic theory of archaeological cultures prepared by Gustaw Kossinna during the 1920s, in which the German scientist argued that the lands between the Oder and the Vistula rivers used to be inhabited by Germanic tribes in the period between the 2nd and the 4th c. A.D. Thus started the well-known bitter polemics between the two scientists; it might be added that Kostrzewski was a student of Kossinna. It is not surprising that Kostrzewski's research was concentrated on finding scientific evidence that the area between the Oder and the Vistula had been inhabited by Slavic tribes since prehistoric times. Andrzej Buko writes: "in this way during the 1930s there appeared opportunities to introduce the Slavs onto the world scene."⁷ It should be remembered that Kostrzewski, already during the partition period, was politically active and worked in youth associations including the Philomaths, for which he was arrested by the tsarist authorities. Kossinna's theory besides its scientific aspect had a political one and fitted well into the German propaganda. Kostrzewski's counterarguments were of entirely scientific nature, yet his reaction might have had an emotional basis and been connected to his

Ryc. 2. Północno-wschodni fragment osady w Biskupinie, widoczne konstrukcje chat, fot. archiwalna, źródło: www.muzearp.poznan.pl

Fig. 2. North-east fragment of the settlement in Biskupin, visible constructions of dwellings, archive photo, source: www.muzearp.poznan.pl

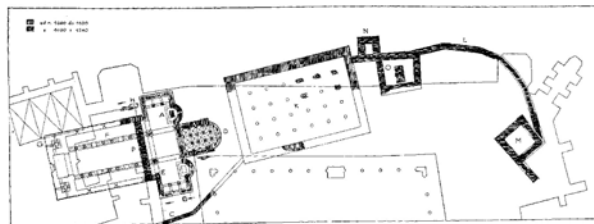

Ryc. 3. Józef Kostrzewski i Zdzisław Rajewski w osadzie w Biskupinie, fot. archiwalna, źródło: www.muzearp.poznan.pl

Fig. 3. Józef Kostrzewski and Zdzisław Rajewski in the settlement in Biskupin, archive photo, source: www.muzearp.poznan.pl

Polaków. Dawała odpór niemieckiej ofensywie, dowodząc odwiecznej polskości i słowiańskości odzyskanych i zjednoczonych ziem. I chociaż współcześnie zweryfikowano teorię Kostrzewskiego, a obecność Słowian nie została potwierdzona badaniami archeologicznymi w okresie poprzedzającym V/VI w. n.e., to jest ona żywa w świadomości narodowej Polaków, a przywiązanie do tej teorii miewa również emocjonalny charakter.

Jednym z czołowych stanowisk archeologicznych badanych w okresie międzywojennym jest osada w **Biskupinie**⁸, która stanowiła pierwszoplanowy dowód teorii autochtonicznej Kostrzewskiego. Osada została odkryta przypadkiem w 1933 roku i od razu wzbudziła powszechne zainteresowanie. Prace wykopaliskowe prowadził od 1934 roku Kostrzewski, wkrótce dołączył do niego Zdzisław Rajewski, późniejszy dyrektor Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Zaskakujący był dla badaczy wyjątkowo dobry stan zachowania belek drewnianych, które w środowisku podmokłym, torfowo-bagiennym nie uległy całkowitej destrukcji. Osada położona była na półwyspie⁹ Jeziora Biskupińskiego, w terenie o naturalnych walorach obronnych. Na podstawie przeprowadzonych badań udało się całkowicie odczytać układ przestrzenny osady o charakterze protomiejskim wraz z otaczającymi ją fortyfikacjami drewniano-ziemnymi. Znaleździło było

Ryc. 4. Zameczek romański z wieżą obronną w połączeniu z tzw. I katedrą chrobrowską wg A. Szysko-Bohusza, źródło: A. Szysko-Bohusz, *Z historii romańskiego Wawelu*, Rocznik Krakowski, t. XIX, 1923

Fig. 4. Romanesque castle with a defensive tower combined with the so called I cathedral of Chrobry acc. to A. Szysko-Bohusz, source: A. Szysko-Bohusz, *From the history of Romanesque Wawel*, *Rocznik Krakowski*, vol. XIX, 1923

Ryc. 5. Zjazd Prehistoryków w Krakowie. Fotografia wykonana na kopcu Krakusa 1935 r. Pośrodku prof. Demetrykiewicz w kapeluszu, źródło: Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny Archiwum Ilustracji

Fig. 5. Congress of Prehistorians in Krakow. Photograph taken on the Krakus Mound in 1935. In the centre prof. Demetrykiewicz in a hat, source: Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny, *Illustration Archive*

profound patriotism. His theory immediately found supporters in the country, both among governmental officials and ordinary Poles. It offered resistance against the German offensive, proving the centuries-long Polish and Slavic character of the regained and united lands. Although Kostrzewski's theory has been verified, and the presence of Slavs has not been confirmed by archaeological research during the period preceding the 5th/6th c. A.D., it is still alive in the national awareness of Poles and attachment to it may also be emotional.

One of the crucial archaeological sites studied during the inter-war period is the settlement in **Biskupin**⁸, which constituted the key evidence in the autochthonous theory of Kostrzewski. The settlement was discovered accidentally in 1933 and instantly aroused general interest. Since 1934 the excavation work was supervised by Kostrzewski, who was soon joined by Zdzisław Rajewski, later the director of the National Archaeological Museum in Warszawa. The scientists were amazed by the exceptionally good state of preservation of the wooden logs which had not decayed in the peat-marsh wetland environment. The settlement was located on the peninsula⁹ in Lake Biskupin, in the area with natural defensive features. On the basis of the carried out research it was possible to completely determine the spatial layout of the settlement of proto-

unikatem na skalę światową pod względem stanu zachowania, a przeprowadzone badania pod względem metodologicznym były na najwyższym światowym poziomie. Po raz pierwszy w Polsce wykorzystano zdjęcia wykonywane z powietrza za pomocą balonu napełnionego wodorem, pod którym zawieszony był wyzwalany impulsami z ziemi aparat fotograficzny¹⁰. Zastosowano także badania podwodne, jedne z pionierskich w Polsce. Od 1936 roku do przeszukiwania jeziora zostali włączeni nurkowie marynarki wojennej. Możliwość odtworzenia przebiegu wałów oraz dyspozycji przestrzennej grodu i chat zadecydowała o całkowitej rekonstrukcji osady i stworzeniu w Biskupinie rezerwatu archeologicznego. Rekonstrukcja była pierwszą tego typu w kraju i jednym z pierwszych takich przedsięwzięć na świecie¹¹. Dla Kostrzewskiego osada z późnej epoki brązu i początków epoki żelaza¹² zamieszkiwana przez ludność kultury łużyckiej była dowodem prasłowiańskiej przeszłości odzyskanych ziem. Badania prowadzone były nad kwestią przynależności etnicznej ludności łużyckiej i powiązania Biskupina z Prasłowianami. Obecnie dominuje w nauce pogląd, że w przypadku kultury łużyckiej, podobnie jak w wielu innych pradziejowych kulturach, tej przynależności nie da się ustalić. Nie zmienia to faktu, jak wyjątkowym stanowiskiem archeologicznym jest osada w Biskupinie, która po dziś dzień jest ważnym miejscem w kontekście rozwoju cywilizacyjnego tych ziem. Budowlana spuścizna kultury łużyckiej nie pozostała także bez znaczenia dla rozwoju późniejszego budownictwa grodowego słowiańszczyzny.

Inne spektakularne odkrycia miały miejsce na **Wzgórzu Wawelskim** w Krakowie, a to za sprawą wspomnianego tu Adolfa Szyszko-Bohusza. Badania archeologiczno-architektoniczne prowadzone na dziedzińcu Zamku Królewskiego na Wawelu odsłoniły relikty licznych przedromańskich i romańskich obiektów. **Bazylika św. Gereona** odkryta została fragmentarycznie wprawdzie przez Zygmunta Hendla w 1914 roku, ale to dopiero Bohusz odsłonił pozostałe jej części, w tym kryptę pod prezbiterium, mur transeptu oraz mur korpusu na dziedzińcu Batorego. Już w 1923 roku badacz przedstawił propozycję rekonstrukcji kościoła, który uważał za I katedrę, tzw. chrobrowską¹³. Stworzył też projekt pierwszego zamkniętego rezerwatu archeologiczno-architektonicznego w Polsce, jednego z pierwszych w Europie, który z sukcesem zrealizował. Szyszko-Bohusz był też odkrywcą relikto-wo zachowanej budowli usytuowanej w północno-wschodniej części wzgórza, noszącej w literaturze nazwę „sali o 24 słupach”. Podobnie jak bazylikę św. Gereona, datował ją na czasy panowania Bolesława Chrobrego i łączył z pobytom benedyktynów na Wawelu, poprzedzającym ukończenie budowy opactwa w Tyńcu¹⁴. Po tym czasie miała nastąpić według niego przebudowa założeń pobenedyktynskich w romańską rezydencję składającą się z bazyliki, wieży obronnej, zameczku romańskiego i ciągu fortyfikacji murowanych stanowiących północną kurtynę ewoluującego w kierunku założenia zamkowego kompleksu¹⁵. Jak obecnie wiadomo, odsłonięte

urban character with the surrounding wood-and-earth fortifications. The find was unique on the global scale as far as its state of preservation was concerned, and the methodological level of the carried out research was of the highest standard. For the first time in Poland aerial photographs were taken by means of a balloon filled with hydrogen beneath which a camera was mounted that could be switched on by impulses sent from the ground.¹⁰ Underwater research was also carried out, one of the first in Poland. Since 1936, navy divers participated in searching the lake. The possibility of recreating the outline of the embankments and the spatial arrangement of the ‘grod’ and cottages decided about the complete reconstruction of the settlement and establishing an archaeological reserve in Biskupin. The reconstruction was the first of its type in the country and one of the first such undertakings in the world.¹¹ For Kostrzewski, the settlement from the late Bronze Age and the beginning of the Iron Age¹² inhabited by the Lusatian culture people was the proof of the early-Slavic past of the regained lands. The research concerned the issue of ethnic attribution of the Lusatian people and associating Biskupin with early Slavs. Currently, the predominant belief is that in the case of the Lusatian culture, like in many other prehistoric cultures, that attribution cannot be established. It does not change what a unique archaeological site is the settlement in Biskupin, which has been a significant place in the context of civilisation development of these lands until today. The building legacy of the Lusatian culture was also significant for the development of specific Slavic fortified settlements.

Other spectacular discoveries were made on the **Wawel Hill** in Krakow, by the already mentioned here Adolf Szyszko-Bohusz. The archaeological-architectonic research conducted in the courtyard of the Wawel Royal Castle revealed relics of numerous pre-Romanesque and Romanesque objects. The **Basilica of St. Gereon** was fragmentarily discovered by Zygmunt Hendel in 1914, but it was Bohusz who uncovered its remaining parts including the crypt beneath the chancel, the transept wall and the wall of the body in the Batory courtyard. Already in 1923 he presented a project of the reconstruction of the church which he believed to have been the 1st cathedral, called Chrobry cathedral.¹³ He also created the project of the first closed archaeological-architectonic reserve in Poland, one of the first in Europe, which he successfully realised. Szyszko-Bohusz also discovered the preserved relics of the building situated in the north-east part of the hill, known in literature as the “hall with 24 columns”. Like the basilica of St. Gereon, he dated it back to the reign of Bolesław Chrobry and associated with the stay of Benedictines on the Wawel Hill, preceding the completion of the abbey in Tyniec¹⁴. Afterwards, in his opinion, the post-Benedictine complex must have been transformed into the Romanesque residence consisting of the basilica, a defensive tower, a Romanesque stronghold and a line of masonry fortifications

Ryc. 6. Gródek (Horodok), badania paleolityczne L. Sawickiego na stanowisku II ze zbiorów PMA, źródło: D. Piotrowska, *Z działalności instytucji II Rzeczypospolitej chroniących zabytki archeologiczne na zachodniej Ukrainie*, *Przegląd Archeologiczny*, vol. 54, 2006, s. 61–98

Fig. 6. Gródek (Horodok) – palaeolithic research by L. Sawicki on site II from the PMA collection, source: D. Piotrowska, *From the work of institutions in II Republic on protecting archaeological monuments in western Ukraine*, *Przegląd Archeologiczny*, vol. 54, 2006, p.61–98

Ryc. 7. Gródek (Horodok), archeolodzy i ich goście. Pierwszy z prawej siedzi L. Sawicki, ze zbiorów PMA, źródło: D. Piotrowska, *Z działalności instytucji II Rzeczypospolitej chroniących zabytki archeologiczne na zachodniej Ukrainie*, *Przegląd Archeologiczny*, vol. 54, 2006, s. 61–98

Fig. 7. Gródek (Horodok) archaeologists and their guests. Sitting first on the right is L. Sawicki, from the PMA collection, source: D. Piotrowska, *From the work of institutions in II Republic on protecting archaeological monuments in western Ukraine*, *Przegląd Archeologiczny*, vol. 54, 2006, p.61–98

przez niego obiekty miały późniejszy rodowód i są one łączone z panowaniem Kazimierza Odnowiciela. „Sala o 24 słupach” jest obecnie interpretowana jako palatium książęce, a bazylika św. Gereona jest uznawana za reprezentacyjną kaplicę pałacową¹⁶. Bazylika jest także prawdopodobnie najwcześniejszym przykładem architektury romańskiej w Polsce, z pięknie zachowanymi fragmentami detalu z krypty i północnego skrzydła transeptu z kolumną z kapitelem kostkowym zdobionym plecionką. Niemniej jednak należy podkreślić, że wspomniany kompleks obiektów wciąż pozostaje w sferze naukowych polemik¹⁷. Jednym z najstarszych zabytków budownictwa murowanego zachowanym na ziemiach polskich jest wawelski tetrakonchos, czyli **rotunda NMP**. Została odsłonięta w trakcie prac rewaloryzacyjnych wzgórze w rejonie tzw. Kuchni Królewskich jeszcze przez Zygmunta Hendla. Jednak kompleksowe badania archeologiczno-architektoniczne w obiekcie prowadził Adolf Szyszko-Bohusz i to on jest autorem pierwszej rekonstrukcji rotundy. Zaproponowana przez niego forma świątyni była prosta i masywna, nawiązująca korzeniami do budownictwa bizantyjskiego, którego stylistyczne elementy miały przeniknąć do Polski za pośrednictwem Państwa Wielkomorawskiego. Jednokondygnacyjny, rekonstruowany na wysokość 11 metrów obiekt w nawie głównej przekryty miał być kopułą, w apsydach analogicznie półkopułami, a wejście znajdować się miało w apsydzie północno-wschodniej. Rotunda NMP, choć dość dobrze zachowana, do dzisiaj budzi sporo kontrowersji, a liczba koncepcji rozwiązań architektonicznych dla tego obiektu stale się powiększa (por. S. Kozieł, K. Żurowska i T. Węclawowicz, T. Rodzińska-Choraży, K. Stala). Ten trudny i nieco zagadkowy pod względem dyspozycji przestrzennej i rozwiązań komunikacyjnych obiekt był doskonale przez Bohusza rozpoznany, a zaproponowana przez niego rekonstruk-

constituting the north curtain of the complex evolving towards a castle.¹⁵ As we know today, the objects he discovered were of later origin and are associated with the reign of Kazimierz Odnowiciel. The “hall with 24 columns” is currently interpreted and a ducal *palatium*, and the basilica of St. Gereon is regarded as the stately palace chapel¹⁶. The basilica is probably the earliest example of the Romanesque architecture in Poland, with beautifully preserved details in the crypt and the north wing of the transept with a column with a cube-like capital decorated with plaiting. Nevertheless, it should be emphasised that the discussed complex still remains within the sphere of scientific controversy.¹⁷ One of the oldest historical examples of a masonry building preserved in Poland is the Wawel *tetraconch*, i.e. the **rotunda of Our Lady**. It was revealed in the course of revalorisation work on the hill in the vicinity of the so called Royal Kitchens by Zygmunt Hendel. But the thorough archaeological-architectonic research in the object was conducted by Adolf Szyszko-Bohusz who was the author of the first reconstruction of the rotunda. The form of the temple he proposed was simple and massive, alluding to Byzantine constructions, stylistic elements of which were to reach Poland through the Great Moravia. The one-storey high object, reconstructed to the height of 11 metres, was to have a dome roof over the main nave, and semi-domes in the apses, and the entrance was to be in the north-east apse. The rotunda of Our Lady, relatively well preserved, has been provoking controversy until today, and the number of concepts of architectonic solutions for that object is still increasing (see: S. Kozieł, K. Żurowska and T. Węclawowicz, T. Rodzińska-Choraży, K. Stala). That difficult object, slightly mysterious as far as its spatial arrangement and communications solutions were concerned, was perfectly researched by Bohusz

cja wydaje się być ponadczasowa, coraz częściej zresztą powraca się do niej w badaniach współczesnych¹⁸.

Spektakularne badania archeologiczne zostały także przeprowadzone w latach 1934–37 na Wzgórzu Lasoty. Dotyczyły kopca Krakusa, kolejnego symbolu początków państwowości polskiej i prapoczątków Krakowa. Wedle tradycji przekazanej przez Jana Długosza kopiec został usypany legendarnemu założycielowi miasta Krakowi. Badania kurhanu prowadzili **Józef Żurowski** i **Franciszek Jakubik**, prace objęte zostały patronatem Polskiej Akademii Umiejętności. W trakcie prac odkryto ślady osadnictwa z kultury łużyckiej (prawdopodobnie na złożu wtórnym).

Ważnym rejonem objętym działaniami archeologicznymi były wschodnie rubieże Państwa Polskiego. Po zakończeniu wojny z Rosją w 1922 ustalono ostatecznie liczbę okręgów konserwatorskich (8) w granicach II Rzeczypospolitej podlegających nadzorowi Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych. Priorytetem stało się wówczas rozpoznanie terenowe na Ukrainie, gdzie osobiście udał się sam Antoniewicz, który po powrocie stamtąd w raporcie napisał: „Nader pilnym zadaniem zatem jest utworzenie Okręgowego Urzędu Konserwatorskiego we Lwowie i powierzenie kierownictwa nim najlepszemu znawcy prehistorii Podola p. B. Januszowi. Należy przeprowadzić jak najrychlej systematyczny przegląd wszystkich niezasypanych jeszcze okopów strzeleckich, gdyż one dostarczą wielu odsłonięć osad i cmentarzysk przedhistorycznych”¹⁹. „**Bohdan Janusz**, to ważna postać w historii lwowskiej archeologii, zasłużony dla Lwowa i ochrony zabytków na terenie Galicji Wschodniej oraz obejmujących następnie jej tereny województw II Rzeczypospolitej. W późniejszych latach współpracował w nieformalny sposób z warszawskim Państwowym Muzeum Archeologicznym (PMA)”²⁰. Jedne z ważniejszych badań prowadzono wtedy w **Gródku** (Horodok) w powiecie rówieńskim w województwie wołyńskim. To rozległe stanowisko paleolityczne eksplorowane było przez **Ludwika Sawickiego**, archeologa zajmującego się studiami nad epoką paleolitu, a jako geologa – badaniami czwartorzęd. Był on kustoszem Muzeum Archeologicznego w Warszawie w latach 1921–22, a następnie od 1928 konserwatorem w Państwowym Gronie Konserwatorów, odpowiadającym za okręg VII polesko-nowogródzki. W 1938 roku zorganizował wyprawę glaciologiczną na Spitsbergen.

Badania terenowe w okresie międzywojennym miały oczywiście szerszy zasięg niż przywołane w niniejszym artykule stanowiska, prowadzono je w wielu czołowych ośrodkach związanych z początkami państwowości polskiej, czego przykładami są: Gniezno, Ostrów Lednicki, Ostrów Tumski, Wiślica, jak i na licznych stanowiskach prahistorycznych. Wszelkie te intensywne działania przerwała nagle agresja niemiecka na Polskę. Wkrótce uderzenie sowiektów na wschodnią granicę II Rzeczypospolitej zmusiło Polaków ponownie do mobilizacji w obronie Ojczyzny. Środowisko polskich archeologów, muzealników i konserwatorów stanęło naprzeciw bardzo trudnych decyzji. Część z nich podjęła próbę ewaku-

and the reconstruction he proposed appears timeless and is frequently recalled in contemporary research.¹⁸

Spectacular archaeological research was carried out in the years 1934–37 on the Lasota Hill. They concerned the Krakus Mound, yet another symbol of the beginnings of the Polish state and the earliest beginnings of Krakow. According to tradition passed on by Jan Długosz, the mound was built for the legendary founder of the city, Krak. The research of the barrow was supervised by **Józef Żurowski** and **Franciszek Jakubik**, and the work was conducted under the patronage of the Polish Academy of Learning. During the work traces of a Lusatian culture settlement were discovered (probably on the secondary deposit).

The eastern borderlands of Poland were an important region where archaeological research was conducted. After the war with Russia ended in 1922, the number of conservation districts (8) within the territory of the 2nd Republic was finally decided, which were to be supervised by the National Group of Conservators of Prehistoric Monuments. The priority was a field reconnaissance in Ukraine, where Antoniewicz went in person and after his return wrote in the report: “It is a very urgent task to create the Regional Conservation Office in Lviv and to entrust its management to the best expert on the prehistory of Podolia, Mr B. Janusz. A systematic review of all still unfilled foxholes should be carried out as soon as possible, as they may reveal prehistoric settlements and burial grounds”¹⁹. “**Bohdan Janusz** was an important figure in the history of Lviv archaeology, rendered great services to Lviv and monument protection in Eastern Galicia, and later the voivodeships of the 2nd Republic encompassing those lands. In later years he cooperated informally with the National Archaeological Museum (PMA) in Warszawa”²⁰. One of the most important research excavations was conducted in **Gródek** (Horodok) in the Równe district, Volhynia Voivodeship. This vast Palaeolithic site was explored by **Ludwik Sawicki**, an archaeologist studying the Palaeolithic epoch, and a geologist doing research on the Quaternary. He was the curator of the Archaeological Museum in Warszawa in the years 1921–22, and then since 1928 a conservator in the National Group of Conservators in charge of district VII Polesie-Nowogród. In the year 1938 he organised a glaciological expedition to Spitsbergen.

In the inter-war period the field research was conducted on a much larger scale than the sites mentioned in this article; it was carried out in many leading centres associated with the beginnings of the Polish state, the examples of which are: Gniezno, Ostrów Lednicki, Ostrów Tumski, Wiślica, as well as numerous prehistoric sites. All those intensive activities were interrupted suddenly by the German invasion of Poland. Soon, the Soviet attack on the eastern border of the 2nd Republic again forced Poles to mobilise in defence of their Homeland. The milieu of Polish archaeologists, museologists and conservators had to face very difficult decisions. Some of them tried to evacuate the

acji najcenniejszych zbiorów. Część z archeologów została aresztowana, min. podczas *Sonderaktion Krakau*, i wywieziona do obozów w Sachsenhausen i Dachau, jak np. Kazimierz Bulas. Przetrzymany w niewoli niemieckiej do końca wojny był min. Tadeusz Reyman, dyrektor Muzeum Archeologicznego w Krakowie²¹. Niektórym badaczom, poszukiwanym przez Gestapo i SS, jak Kostrzewski, który znajdował się na specjalnej liście nazistów za propagowanie teorii o pradziejowej obecności Słowian na ziemiach pomiędzy Odrą a Wisłą, udało się zbiec i ukrywać przez okres wojny. Tym, którzy przetrwali czasy terroru, przyszło po raz kolejny odbudowywać zniszczony kraj z pożogi wojennej, wskrzeszać z gruzów Warszawę, rozwijać „wydobytą z podziemia” kulturę, sztukę i naukę. Ten nowy, kolejny etap tworzyć musieli w pozornie wolnym kraju i kompletnie obcej rzeczywistości politycznej.

most valuable collections. Others were arrested e.g. during the *Sonderaktion Krakau* and sent to concentration camps in Sachsenhausen and Dachau, like e.g. Kazimierz Bulas. Tadeusz Reyman, the director of the Archaeological Museum in Krakow, remained in a German prison camp until the end of the war.²¹ Some scientists hunted by the Gestapo and SS, like Kostrzewski whose name was on a special Nazi list for propagating the theory about the prehistoric presence of Slavs in the lands between the Oder and the Vistula, managed to escape and remain in hiding throughout the war. Those who survived the time of terror, yet again had to rebuild the country from the ravages of war, resurrect Warszawa from ruins, develop the culture, art and science “retrieved from the underground”. They had to create that new, next stage in a seemingly free country and a completely alien political reality.

¹ A. Czarniawski, *Międzywojenne narodziny polskiej archeologii (1918–1939)*, Meritum.pl.

² A. Buko, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej, odkrycia–hipotezy–interpretacje*, Warszawa 2005, s. 17.

³ Ibidem, s.18.

⁴ Ibidem.

⁵ Por. T. Wiślański, *Józef Kostrzewski jako rzecznik współpracy między naukami*, *Slavia Antiqua*, tom XXXII, Rok 1989/90.

⁶ A. Buko, op. cit., s.18.

⁷ Ibidem, s. 19.

⁸ A. Malinowska-Sypek, R. Sypek, D. Sukniewicz, *Przewodnik archeologiczny po Polsce*, Warszawa 2010, s. 86–89; *Wielka Historia Świata, Stary i Nowy Świat, od „rewolucji” neolitycznej do podbojów Aleksandra Wielkiego*, tom 2 (prac. zb.), red. J. Śliwa, Warszawa 2005, s. 494.

⁹ W przeszłości była to wyspa [przyp. autorki].

¹⁰ D. Ławecka, *Wstęp do archeologii*, Kraków–Warszawa 2003, s. 25.

¹¹ Ibidem.

¹² Obecnie osada w Biskupinie datowana jest na VIII w. p.n.e. na podstawie wyników badań dendrochronologicznych, por. *Wielka historia świata*, op. cit., s. 494.

¹³ A. Szyszko-Bohusz, *Wawel średniowieczny*, *Rocznik Krakowski*, t. 23, 1932, s. 30.

¹⁴ A. Szyszko-Bohusz, *Z historii romańskiego Wawelu*, *Rocznik Krakowski*, t. XIX, 1923, s. 12.

¹⁵ K. Stala, *Architektura rezydencji wczesnośredniowiecznych w Polsce, próba reinterpretacji dotychczasowych poglądów z uwzględnieniem tła europejskiego*, Kraków 2013, s. 58.

¹⁶ Por. Z. Pianowski, *Sedes regni Principales, Wawel i inne rezydencje piastowskie do poł. XIII wieku na tle europejskim*, Kraków 1994.

¹⁷ Por. K. Stala, op. cit.

¹⁸ Ibidem, s. 100–102.

¹⁹ D. Piotrowska, *Z działalności instytucji II Rzeczypospolitej chroniących zabytki archeologiczne na zachodniej Ukrainie*, *Przegląd Archeologiczny*, vol. 54, 2006, s. 61–98, s. 63.

²⁰ Ibidem, s.64.

²¹ A. Czarniawski, *Polscy archeolodzy wobec okupanta (1939–1945)*, Mertum.pl.

Streszczenie

Niniejszy artykuł poświęcony został tematyce rozwoju polskiej archeologii w dobie dwudziestolecia międzywojennego i wyzwań, jakie stały przed adeptami tej młodej jeszcze wówczas dyscypliny naukowej. Wspomniane zostały tu czołowe postaci archeologii polskiej tego okresu, jak Erazm Majewski, Włodzimierz Antoniewicz, Włodzimierz Demetrykiewicz, Piotr Bieńkowski czy Józef Kostrzewski oraz wybrane kluczowe przykłady badanych wtedy stanowisk archeologicznych z mocno zaakcentowaną osadą w Biskupinie i Wzgórzem Wawelskim jako narodowym panteonem, wszystko to ukazane na kanwie skomplikowanej sytuacji politycznej i gospodarczej kraju. Naświetlono podstawowe tendencje badawcze, omówiono wiodące ośrodki naukowe: warszawski, poznański i krakowski.

Abstract

This article is devoted to the issue of development of Polish archaeology during the twenty-year inter-war period and challenges faced by the practitioners of that young discipline of science. The leading figures in Polish archaeology of the times such as Erazm Majewski, Włodzimierz Antoniewicz, Włodzimierz Demetrykiewicz, Piotr Bieńkowski or Jozef Kostrzewski are mentioned here, as well as selected key examples of archaeological sites researched at the time with the emphasis on the settlement in Biskupin and the Wawel Hill as the national pantheon, all shown against the backdrop of the complex political and economic situation in the country. Basic research tendencies have been highlighted and the leading scientific centres in Warszawa, Poznań and Krakow have been described.